

Трач Н. С.

УКРАЇНСЬКА ПРАВНИЧА ТЕРМІНОЛОГІЯ В ПЕРІОД РУСИФІКАЦІЇ (30-80-ті рр. ХХ ст.)

У статті висвітлено процеси, котрі відбувалися в галузі правничої термінології в 30-80-х роках ХХ ст., що увійшли в історію української літературної мови як період русифікації. Проаналізовано основні документи, що стосувалися русифікації української термінології. Механізми русифікації термінів детально висвітлено на прикладі порівняльного аналізу словників правничої термінології періоду українізації та русифікації.

Період русифікації починається в 30-х роках ХХ ст. одразу після згорнення курсу на українізацію, коли радянська влада починає боротися з будь-якими проявами націоналізму. Політика репресій на національному ґрунті особливо зачепила сферу мовознавства. Відомий український мовознавець Л. Масенко так описує ситуацію в лінгвістичній науці у 30-х роках ХХ ст.: «Нищівних ударів у цей же час зазнала школа термінознавства, яка склалась у попередній період. Після фізичної розправи з мовознавцями, що встигли укласти десятки термінологічних словників, проведене в 1933 р. "викорінення, знищення націоналістичного коріння на мовному фронті" цілковито змінило засади творення терміносистем» [1, 35].

Відповідними документами і статтями було запроваджено новий курс на зближення «братніх» мов. У сфері термінології це означало відкинення питомих українських термінів і покладення в основу творення термінологічних систем принципу калькування з російської. Так, А. Хвиля у статті «Викорінити, знищити націоналістичне коріння на мовному фронті» «викриває» «шкідницьку роботу» українських мовознавців: «Вона виявилася в тому, що останніми роками в питаннях творення української термінології, в питаннях української синтакси, - українську мову спрямували на націоналістичні шляхи. Ця робота провадилася в напрямку ліквідації загальноновживаних в українській і російській мові термінів у науковій, технічній термінології.

Ці спільні в українській з російською мовою терміни ліквідували, вигадуючи штучні так звані самобутні слова, які ніякого поширення серед широких багатомільйонних мас не мали і не мають» [5, 118].

Пафос цих звинувачень насправді був викривленим дзеркалом дійсності: питоми національні терміни вилучалися з обігу, а їх місце займали штучно утворені кальки. Упорядники збірки

документів і матеріалів «Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциду» наприкінці подають реєстр репресованих слів. Серед них знаходимо й правничі терміни та абстрактні поняття, що можуть вживатися в юридичній сфері: база, безглядний, блоkada, вивеласення, визиск, виник, виникання, виплатити, виробничі сили, витинок, громада, групування, достаток, загал, здобуток, зубожіння, крамар, лява, надвиробництво, озлидніння, парлямент, перевіряння, підозривий, правильність, припис, рішенець, робота дома, руїни, сталій, товаровий, устрій. До цих слів можна додати також такі юридичні терміни, які було вилучено з обігу: правочин, правіж, правіжник, правник, правничий, правний, реченець та ін.

А. Хвиля в основному критикує роботу Інституту української наукової мови в галузі науково-технічної термінології. Проте деякі його звинувачення безпосередньо стосуються правничих та суспільно-політичних термінів, зокрема джерел їх формування: «З'явилися теоретики, які, виходячи з цих націоналістичних настанов, доводили, що терміни нові в українській мові, звороти в реченнях треба повернути до часів романтично-козацьких, коли речення мали іншу конструкцію. Для цього автори шукали собі підтвердженнь в історичних українських грамотах часів Литовсько-Української держави, Запорізької Січі, Богдана Хмельницького...» [5, 118].

Спеціальні резолюції НКО також «розвінчували» «шкідників на мовному ґрунті» і констатували «розвиток української літературної мови буржуазно-націоналістичним шляхом», що виявилось, зокрема, у «шкідництві, що запроваджувалося в загальних і термінологічних словниках (навмисне відкидання термінів та інших слів, тісно пов'язаних з процесами соцбудівництва і класової боротьби), відкидання загальноновживаних і засвоєних масою термінів та заміна їх штучними новотворами з метою гальмування

процесу соцкультузросту мас» [5, 140]. Аналізуючи досвід мовного «націоналізму», резолюція у справі перевірки роботи на мовному фронті надавала рекомендації, серед яких: «Переглянути словники і виправити в дальших виданнях припущені в них хиби, спрямувавши розвиток термінології відповідно до інтересів соціалістичного, господарського і культурного розвитку та інтернаціонального виховання мас» [5, 142].

В іншій резолюції НКО у справах перевірки роботи на мовному фронті в питаннях термінології було подано чіткі методи «боротьби з націоналізмом на мовному фронті». Серед основних завдань передбачалося:

- 1) розгорнути критику словників ІУНМ;
- 2) переглянути словникову продукцію «з погляду повної і цілковитої ліквідації націоналістичної ідеології в термінології».

Резолюція визначала, що «термін має бути відповідний до загальної мовної політики радянської влади» і що українська термінологія має базуватися «на основі марксоленінської методології, на основі ленінської національної політики» [5, 147]. Далі йшли конкретні настанови щодо побудови подальших словників: не подавати «штучних, націоналістичних слів», відкидати архаїзми, провінціалізми, не обминати спільних для української і російської мов слів.

Детально аналізує тодішні публікації на тему «мовного шкідництва» Ю. Шевельов у праці «Українська мова в першій половині XX століття (1900-1941 рр.): стан і статус». «Нападові на "буржуазний націоналізм" надано форми справжнього обвинувального акту з переліком сімох пунктів: 1) відкидання неологізмів революційної епохи; 2) відкидання "інтернаціональних" слів; 3) відкидання мовних складників, спільних з іншими мовами радянських республік, особливо російською; 4) намагання прищепити мовні складники класово ворожого характеру; 5) намагання через мову розповсюдити феодальну й буржуазну ідеологію; 6) намагання запровадити штучні новотвори; 7) викривлене тлумачення багатьох понять, зокрема політичних, економічних тощо» [9, 124]. Отже, як бачимо, термінологія як ядро наукової мови, а особливо суспільно-політична, юридична термінологія, опинилася в центрі звинувачень і боротьби з «буржуазним націоналізмом».

Замість зліквідованого Інституту української наукової мови зорганізовано Науково-дослідний інститут мовознавства, одним із основних завдань якого став перегляд термінологічних словників, виданих ІУНМ, і внесення змін відповідно до нових настанов у термінології. На видатних українських мовознавців початку XX ст. накладено тавро «буржуазних націоналістів»:

«Кримський, Курило, Тимченко, Сулима та інші сумлінно виконували замовлення свого умираючого класу - буржуазії. (...) У теоретичних працях розроблялися на підставі архаїчних форм, чужих тепер уже українській мові, цілі системи у фразеології, лексиці, суфіксації, правописі...» [5, 180].

Аналізуючи період 1933-1941 років, Ю. Шевельов виокремлює такі «новації» радянської мовної політики: «Новим у цей період було те, що наступ на українську мову ззовні, русифікаційний тиск на мовця, тепер сполучався з наступом на мову зсередини: саму структуру, основу безборонної літературної мови відкрито російським впливам і позикам, а її діалектну основу зрушено на схід» [9, 137]. Найбільше це стосувалося термінології - ядра лексики, за яким визначають не тільки розвиненість літературної мови, а й розвій національної науки загалом.

Як стверджує дослідниця правничої термінології Л. Чулінда, «у наступні роки спеціальних правничо-термінологічних досліджень на академічному чи державному рівні практично не велося» [8, 17]. Коли щодо словників математичної, хімічної, фізичної термінології публікують спеціальні бюлетені, статті з аналізом «націоналістичних перекручень», про правничу термінологію взагалі не згадують. Словника А. Кримського немає в переліку термінологічних видань ІУНМ, у вищезгаданих резолюціях, згадується тільки «словник ділової мови». Питання юридичної термінології пускають на самоплив, і часто воно стає справою смаку перекладача відповідних союзних актів. Тільки 1985 р. Інститут держави і права АН України видав за загальною редакцією Б. Бабія «Російсько-український словник юридичної термінології» (близько 30 тис. слів).

Попри занедбання якісної складової української юридичної термінології, на найвищих законодавчих щаблях було задекларовано україномовність вітчизняного судочинства. Стаття 109 Конституції УРСР 1937 р. затверджувала: «Судочинство в УРСР провадиться українською мовою (...) з забезпеченням для осіб, які не володіють мовою більшості, цілковитого ознайомлення з матеріалами справи через перекладача, а також права виступати на суді рідною мовою» [7, 428].

Стаття 157 Конституції УРСР 1978 р. фактично дублювала відповідну статтю попереднього Основного закону, проте тут уже надано більше прав представникам національних меншин: «Судочинство в Українській РСР провадиться українською мовою або мовою більшості населення даної місцевості. Особам, що беруть участь у справі і не володіють мовою, якою провадиться

судочинство, забезпечується право повного ознайомлення з матеріалами справи, участь у судових діях через перекладача і право виступати в суді рідною мовою» [7, 677].

Отже, для того щоб детально продемонструвати механізм русифікації української юридичної термінології в період 1930-1980-х років, ми провели порівняльний аналіз двох академічних словників, виданих у різний період: Російсько-українського словника правничої мови за ред. А. Кримського 1926 р. та Російсько-українського словника юридичної термінології за ред. Б. Бабія 1985 р. Як впливає із назв словників, обидва належать до одного й того самого типу: це перекладні термінологічні словники. Приблизно однаковим є й обсяг обох лексикографічних праць: словник А. Кримського, стверджують укладачі, містить понад 67 тисяч термінів, словник Б. Бабія - вдвічі менше, 30 тисяч термінів, проте, як зазначено в одній із критичних статей, А. Кримський до загальної кількості термінів додав і російські, й українські відповідники. Така типологічна близькість і приблизно однаковий обсяг словників значно спростили порівняльний аналіз і зумовили його доцільність. Слід зазначити, що згаданий вище словник А. Кримського 2007 року видано на диску в електронній версії серед інших репресованих у 20-30-ті роки XX ст. словників (Київ, видавництво «К.І.С.»), саме цією версією ми скористалися під час аналізу.

Дослідниця варіантних форм у термінології О. Радченко, аналізуючи лексикографічні праці другої половини 50-80-х років, стверджує, що для них притаманні деякі спільні риси, зокрема кодифікація багатьох термінологічних одиниць, які суперечили системним можливостям української мови. Для прикладу дослідниця наводить такі зміни в термінологічних одиницях різних галузей: «В українському радянському термінознавстві вважалося, що активне залучання до українських терміносистем відієслівних іменників на позначення процесів дії з суфіксом -к-, моделей російських прикметникових назв з суфіксом -очн- тощо є виправданим, бо такі тенденції нібито закладені в українській літературній мові, а з 50-х років вони активізувалися» [2, 11]. На думку О. Радченко, така штучна «активізація» цих процесів розхитувала системні межі української мови. За спостереженнями дослідниці, у словниках другої половини 50-80-х років часто як єдино можливі подаються терміни, що з'явилися під впливом російської мови (*арочний, сиворотка, випуклий*), хоча в українській термінології вже тоді існували мовні одиниці, які відповідали системі нашої мови (*арковий, сироватка, опуклий*) [2, 11].

У передмові до Російсько-українського словника юридичної термінології за ред. Б. Бабія чітко окреслюються принципи укладання словника, базовані на політиці зближення націй і, відповідно, національних мов: «...важливе місце посідає подальший розвиток національних відносин у нашому суспільстві, що базується на об'єктивному процесі інтернаціоналізації суспільного життя, поступового і неухильного зближення соціалістичних націй» [4, 3]. Особливий акцент зроблено на процесі уніфікації правничої термінології в усіх мовах соціалістичних республік: «Діяльність КПРС і Радянської держави у сфері законодавства ставить підвищені вимоги до подальшого розвитку юридичної термінології у всіх мовах народів СРСР, до процесу її уніфікації, термінологічного оформлення і закріплення понять, пов'язаних із досягненнями в галузі національно-державного будівництва» [4, 3].

Словник, як стверджують у передмові укладачі, укладено в руслі політики зближення мов, як і інші тогочасні перекладні термінологічні словники з різних галузей знання: «Цей процес здійснюється насамперед засобами російської мови і через її посередництво знаходить відображення в мовах інших народів нашої країни. Саме цими вимогами і керувалися автори пропонуваного «Російсько-українського словника юридичної термінології», що є одним із багатьох аналогічних двомовних термінологічних словників, створених за останні роки радянськими лексикографами і спеціалістами окремих галузей науки і виробництва» [4, 3].

Ю. Шевельов у праці «Українська мова в першій половині XX ст. (1900-1941 рр.): стан і статус» описує, як після згорання курсу на українізацію втілювалися в лексикографічній практиці засади боротьби з «українським буржуазним націоналізмом»: «Ясно, що упорядники дбали насамперед за те, щоб викинути "класово ворожі" слова, а включити всі слова "революційні" і так оминати можливість закиду в "українському буржуазному націоналізмі"; де тільки можна, вони вибирали (або запроваджували) слова, близькі до російських, і пропускали синоніми, що могли такому вибору перешкоджати» [9, 130]. Автор пише про загальномовний перекладний російсько-український словник. Звичайно, порівнюючи термінологічні словники, варто із засторогою говорити про скорочення синонімічних рядів, вибір одного із синонімів є природним процесом стандартизації, уніфікації термінології, адже відповідає одній із основних вимог, які стоять перед термінами, - вимозі однозначності. Проте порівняльний аналіз засвідчує, що радянські термінологи при доборі термінів віддавали перевагу словам, близьким до російських, що бачимо на низці

прикладів (спочатку подаємо українські відповідники у словнику 1926 р. за ред. А. Кримського, а потім українські терміни у словнику 1985 р. за ред. Б. Бабія): *трус, трусанина, трусениця* — *обшук; одного прізвища (людина), однойменник* — *однофамілець; незаконність, неправність* — *незаконність; правничий, юридичний* — *юридичний; елемент, живло, первень* — *елемент; осередок, центр* — *центр; осередковий, осередний, центральний* — *центральный; юрист, юриста, правник* — *юрист; гасло, знак, сигнал* — *сигнал; відсоток, процент* — *процент; цінник, прайскурант* — *прейскурант; тайник, схованка, криївка* — *тайник; поступ, прогрес* — *прогрес; експонент, виставець* — *експонент; еквівалент, рівновартість* — *еквівалент; система, уклад, зладнованість* — *система; переговори, пересправи* — *переговори; паразит, чужоїд, що живе чужим коштом* — *паразит; рівнобіжний, рівнолежний, паралельний* — *паралельний; виласнення, вивлащення, відчуження* — *відчуження* та багато ін.

Політика русифікації виявилася у таких термінологічних змінах: орфоепічні зміни в термінах, зміна граматичного роду як наслідок калькування з російської мови, зміна суфіксів та префіксів в українських термінах під впливом відповідних російських. Та найчисленнішими є випадки калькування всієї структури слова відповідних російських термінів та перенесення їх на український мовний ґрунт (із залученням відповідних російських коренів або без нього).

У словнику за ред. Бабія зафіксовано 67 прикладів орфоепічних змін в українських термінах порівняно з їх орфоепічним фіксуванням у словнику за ред. А. Кримського. Це, насамперед, вилучення літери *г* у таких термінах: *згвалтування* — *згвалтування, згвалтувати* — *згвалтувати, гвалтувати* — *гвалтувати, необґрунтованість* — *необґрунтованість, обґрунтування* — *обґрунтування, обґрунтування* — *обґрунтовування, обґрунтованість* — *обґрунтованість, обґрунтовувати* — *обґрунтовувати, обґрунтувати* — *обґрунтувати, ґрунтовність* — *ґрунтовність, ґрунтовний* — *ґрунтовний, обґрунтований* — *обґрунтований* та ін. Аналізуючи причини вилучення у 30-х роках ХХ ст. літери *г* з української абетки, мовознавець І. Фаріон наголошує: «Важило тут зовсім інше: недостатність російського графічного і фонемного ряду під час передавання запозичень і відповідність українського» [6, 37]. Проте, як свідчать перераховані вище правничі терміни, вилучення літери *г* значною мірою вплинуло на написання і звучання насамперед власне українських термінів.

Іншим прикладом зрусифікованих термінів є заміна звукосполучення *ія* на *іа* у суфіксах від-

повідних слів: *диференціальний* — *диференціальний, диференціяція* — *диференціяція, ініціатор* — *ініціатор* (пор. синонімічний ряд у словнику за ред. А. Кримського: *ініціатор, приводець, привідця*), *колегіальний* — *колегіальний, колоніальний* — *колоніальний, комісаріят* — *комісаріят, матеріал* (знадіб, знадібок, знадоби) — *матеріал, матеріальний* (речовий, тілесний) — *матеріальний, неофіціальний* — *неофіціальний, нотаріальний* — *нотаріальний, нотаріят* — *нотаріят, провіант* (харчі, харч) — *провіант, провінціальний* — *провінціальний, репатріант* — *репатріант, репатріація* — *репатріація, секретаріят* — *секретаріят, соціалізм* — *соціалізм, соціалістичний* — *соціалістичний, соціальний* — *соціальний, спеціаліст* — *спеціаліст, спеціальність* — *спеціальність, спеціальний* — *спеціальний, стипендіят* — *стипендіят, територіальний* — *територіальний, фіяско* (невдача, талан) — *фіяско, екстериторіальність* — *екстериторіальність, екстериторіальний* — *екстериторіальний* тощо.

Зміна граматичного роду у відповідних термінах (переважно із жіночого на чоловічий) зафіксована у 12 термінах, які в основному належать до лексико-тематичної групи загальноживаних слів: *база* (підстава, підвалина, підніжжя) — *базис, банкнота* (банківка) — *банкнот, гіпноза* — *гіпноз, девіза* (гасло) — *девіз, класса* — *класс, кредитива* — *кредитив, метода* (спосіб) — *метод, обмана* (підмана) — *обман, округа* — *округ, підрива* (підкіп, підкопання, зрив, вибух, висад у повітря; шкода, збиток) — *підрив, підривання, резерва* (запас, запасне військо) — *зерв*.

Зміну суфіксів в українських юридичних термінах під впливом відповідних російських термінів у словнику за ред. Б. Бабія зафіксовано у 59 випадках: це переважно зміна прикметникового суфікса *ов* на відповідний суфікс *н* (або навпаки), а також зміна суфіксів у термінах-іменниках. Зміна прикметникових суфіксів як наслідок калькування з російської мови зачепила насамперед ядро української правничої термінології - терміни, що стосуються безпосередньо поняття *право* та правових процесів: так, у словнику за ред. Б. Бабія послідовно вилучено прикметник *правний*. У словнику за ред. А. Кримського термін *правний* подається як український відповідник до російських термінів *законний, правовий, правомерний, судовий*. Про поширеність вживання терміна *правний* у 20-х роках свідчить його сполучуваність із багатьма іншими термінами, а також утворення від нього похідних термінів: *акт правний, державно-правний, правний спадкоємець, правність, правне володіння,*

правна жінка, правна заборона, правна оборона, правним способом, правним чином, правно, набути правної сили, правне закріплення, правний казус, неправно, неправність, неправний, неправне володіння, загальноправний, правна причина, правні стосунки, брак правних доводів, листовний опис правний, правний наслідок, управнити, правник, правні взаємини, правний порядок, правний лад, управління, мати правну силу, протиправність, протиправний, неправною дорогою, не допускати справи на розсудок правний, правна сила вироку, затяга правна, накладу правні, виклади правні, правний поступ, правна правіжка, приватно-правний. Натомість прикметник *правовий* у словнику за ред. А. Кримського не вжито жодного разу. На противагу, в словнику 1985 р. за ред. Б. Бабія жодного разу не вжито прикметник *правний*. Послідовно подано прикметник *правовий*, як у перекладі відповідних російських термінів, так і в терміносполуках: *акт правовий, правова держава, порядок правовий та ін.*

Зміна суфікса *ов* на *н* відбувається в таких лексико-тематичних групах: **загальноновживана лексика:** *адресовий — адресний, газардовий — азартний, багажовий (накунковий) — багажний, конкурсний — конкурсний, конфліктний — конфліктний, кораблевий — корабельний, спиртовий — спиртний, транспортний — транспортний; загальнонаукові терміни: *безпредметовість — безпредметність, предметовий — предметний, причинний — причинний; фінансові терміни:* *акредитовий — акредитивний, безпатентний — безпатентний, бюджетовий — бюджетний, гонораровий — гонорарний, контокорентний — контокорентний, контрабандовий (пачкарський) — контрабандний, кредитовий — кредитний, ломбардовий — ломбардний, процентовий (відсотковий) — процентний, рентовий — рентний, товарний — товарний, транзитовий — транзитний, штемплевий (штамповий) — штемпельний; суспільно-політичні терміни:* *компромісовий — компромісний, програмовий — програмний, резервовий (запасний) — резервний, сервітутовий — сервітутний та ін.**

Як наслідок калькування з російських термінів, відбувається зміна й інших суфіксів в українських термінах. Для прикладу, у словнику за ред. Б. Бабія в деяких термінах на позначення процесу певної дії з'являється суфікс *к* у термінах, зафіксованих у словнику за ред. А. Кримського без такого суфікса: *рубання, вируб — вирубка, висилання — висилка, голодування — голодовка, затримання — затримка, закупівля — закупка, обстановка — обстановка, порубання*

— порубка, розвідування — розвідка, розроблення — розробка, скуповування — скупка, устанавлення — устанавка, чищення — чистка та ін.

Трапляються поодинокі випадки зміни й інших суфіксів: *бродяство (волоцюство, блукання) — бродяжництво, визвольник — визволитель, грабування — грабіжництво, насильний — насильственный, провіянтовий — провіантський, прописковий — прописочний, репресійний (утискливий) — репресивний, співпоручник — співпоручитель та ін.*

Найбільшу кількість скалькованих висловів у Російсько-українському словнику юридичної термінології за ред. Б. Бабія 1985 р. зафіксовано на рівні коренів та всієї структури слова, а саме: 121 термін-калька без залучення російських коренів та 95 термінів-кальок із залученням російських коренів.

Серед кальок без залучення російських коренів наявні терміни, що представляють такі лексико-тематичні групи:

1) загальна абстрактна лексика: *безборонність — безперешкодність; напрям, напрямок — направлення, направляння; невиводність — незгладимість; кривдний — неправий; позачерговий — неурочний; опанувати — оволодівати; опанування — оволодіння; самотний — одиночний; конечність — необхідність; питальний — опитний; заперечувати — оспорювати; першорядний — першокласний; перерва — перерив; огріх — погрішність; підмога — підтримка; пожертва — пожертвування; ставлення — постановка;*

2) військові терміни: *підмога — підкріплення; поразка, поразка — поразення, поразка; невойовий, нешереговий — нестройовий; усобиця — міжусобиця; стрільний, огнистий — воєнестрільний; перекидько, перекинчик, перевертень — перебіжчик;*

3) фінансово-економічні терміни: *присмець векселя — векселедержувач; пересилач вантажу, вантажевий одправник — вантажовідправник; відбирач вантажу, вантажевий добуток — вантажедержувач; добротність — доброякісність; домовласник — домоволоділець; додатковий, добавний — накладний; оплатоздатність — податкоспроможність; внаєм — напрокат; неплановість — неплановість; ошукання, обмилка — обраховування; надвироб, перевироб — перевиробництво; гасіння, сплата — погашення, погашання; поручник — поручитель; порука — поручительство; постача — поставка; перекупка, сидуха — торговка;*

4) власне правничі терміни: *вияв волі, веління — волевиявлення; людність — народонасе-*

лення; залюднення — **населеність**; неявність, неприлюдність — **негласність**; неоголошений — **необнародований**; оголошення, оповіщення — **обнародування**; вселюдний, повселюдний — **загальнонародний**; збірник, кодекс, всезбірка — **звід, зведення**;

5) правничі терміни на позначення назв злочинів: дітогубство — **дітовбивство**; гульба — **розгул**; заручини, змовини — **зговір, змова**; калічення, скалічення, покалічення — **калічення членів, покалічення членів, членушкодження**;

6) правничі терміни, пов'язані із судовим процесом: доведеність, доведення — **доведеність, доказаність**; незаявник, незаявитель — **недоноситель**; заперечення, сперечання — **оспорювання**; боронений, той, кого боронять, підборонний — **підзахисний**; каяття — **розкаювання**; єднальний, угодовий, полюбовний — **третейський** та багато ін.

Серед калюк із залученням російських коренів представлено такі лексико-тематичні групи:

1) політичні терміни: неявність, неоголошеність — **безгласність**; неявний, неоголошений — **безгласний**; безуряддя, неряд, безголов'я — **безначальність**; бешкет — **безчинство**; бешкети справляти, бешкетувати — **безчинствувати**; прилюдність, привселюдність, явність — **гласність**; прилюдний, привселюдний, явний — **гласний**, прилюдний; самовлада, самовладство, одновладство — **єдиновладдя**; одновладність, одновладство — **єдиноначальність**; шпигунство — **шпигунство, шпіонаж**; притулок, захист, охоронка, пристановище — **притулок, приют**; заручник, заставленець — **заложник**; чужинець, чужоземець — **іноземець**; чужоземний — **іноземний, закордонний**;

2) фінансово-економічні терміни: харч, запас, живність — **продовольство**; безмитний — **безмитний, безпошлинний**; нічий — **безгосподаря, безхазяйний**; гуртовий, огульний — **валовий**; відмерлий, відумерлий — **виморочний**; заставоємець — **заставодержатель**; землевласник, земледержавець — **землеволоділець**, землевласник; незаможний — **малоимущий**, незаможний; гуртовик — **оптовик**; гуртовий — **оптовий**; гуртом — **оптом**;

3) правничі терміни, пов'язані зі слідством: додаткове слідство — **дослідження, додаткове слідство**; перевести додаткове слідство — **досліджувати, провести додаткове слідство**;

4) правничі терміни, пов'язані із судовим процесом: кривоприсяга, зламання присяги — **клятвопорушення, порушення клятви**; кривоприсяжник, присягозломник, присягопорушник — **клятвопорушник, порушник клятви**; кривоприсяга — **лжеприсяга, кривоприсяга**; неправдивий, кривий, фальшивий свідок — **лжесвідок**,

неправдивий (фальшивий) свідок, кривоприсяжник; кривосвідчення, неправдиве, криве, фальшиве свідчення — **лжесвідчення, неправдиве (фальшиве) свідчення**; незапит — **незатребування, незапитання**; незапитаний — **незатребуваний, незапитаний**;

5) власне правничі терміни: ганьба, зганення — **опорочення**; гудити, згудити, зганити — **опорочити, опорочувати**; неправосильний — **неправомочний**; виправлення — **витребування** та багато ін.

Отже, як бачимо на вищевказаних прикладах, русифікація термінів зачепила різні лексико-тематичні групи української правничої термінології: власне правничі терміни, пов'язані із поняттям «право» та близькими до нього, судовим процесом, слідством, фінансово-економічну, військову, загальноповсякденну лексику, які входять до юридичної терміносистеми української мови.

Подібні зміни перегукуються із формуванням термінології інших знань. Так, скажімо, у бюлетені, що виступав проти «націоналізму в математичній термінології», зокрема, йшлося про «штучний відрив української наукової термінології від наукової термінології російської мови» [5, 225]. Як стверджували автори бюлетеня Д. Дрінов та П. Сабалдир, укладачі математичного термінологічного словника періоду українізації викидали українські терміни, однакові з російськими, «а на їх місце висувались вигадані слова, архаїзми або провінціалізми; там, де автори словника змушені були подавати українські терміни одного кореня з російськими, ці корені подавалися у такому граматичному оформленні (префікси, суфікси, рід, наголос, синтаксичні сполучення тощо), для якого жодних підстав не дає сучасна українська літературна мова» [5, 225].

Отже, політика русифікації правничої терміносистеми української мови проходила в руслі загальномовних і загальнотермінологічних політичних настанов, що позначилися на термінології різних галузей суспільного життя, науки і техніки. Очевидно, апологети політики русифікації не враховують хронологічну складову, кажучи про відкидання спільних із російською мовою термінів. Українські термінологи початку ХХ ст., природно, намагалися сформувати національну термінологію на базі української національної мови, засвоюючи окремі інтернаціональні елементи. І вже в радянські часи власне українські терміни було відкинуто і натомість запропоновано спільні з російською мовою термінологічні одиниці.

Західні науковці також зауважують розбіжності між мовною політикою, яку декларувала радянська влада, і реальною практикою термі-

нотворення: «Тоді як Радянський Союз показово підтримував політику мультилінгвізму та мультикультуралізму в союзі суверенних республік, насправді він змушував етнічні групи, що входили до його складу (багато з них стали зараз незалежними державами), приймати російську мову як мову уряду, науки, техніки та вищої освіти. Радянські термінологи, для прикладу, робили заявки, що немає концептуальних відмінностей... поміж різними мовами та діалектами, вживаними в колишньому СРСР. Ця, здавалося б, неймовірна, обставина стала ймовірною, зокрема, вся технічна термінологія, незважаючи на те, що вона вже існувала в місцевих мовах, була стандартизована чітко під російські терміни та поняття» [10, 249]. Як показує порівняльний аналіз Російсько-українського словника правничої мови за ред. А. Кримського 1926 р. та Російсько-українського словника юридичної термінології за ред. Б. Бабія 1985 р., це твердження значною мірою стосувалося й української правничої терміносистеми.

Період русифікації української літературної мови розпочався одразу ж після згортання курсу на українізацію. На відміну від русифікації, яку провадило керівництво царської Росії, забороняючи низкою документів вживання української мови в різних сферах публічного життя, радянська влада мала на меті «гармонізацію», «злиття»

української та російської мов, що на практиці означало втручання у внутрішні закони розвитку мовної системи.

У термінологічній галузі розпочалася боротьба зі «шкідництвом», «українським буржуазним націоналізмом у термінології», було видано низку бюлетенів, у яких питомі українські терміни, зафіксовані у термінологічних словниках, кваліфіковано як архаїзми, полонізми, штучно вигадані слова і рекомендовано замінити на близькі з російськими відповідниками.

У царині правничої термінології спеціального бюлетеня видано не було, проте в лексикографічній термінологічній практиці настав період занепаду. Так, після Російсько-українського словника правничої мови за ред. А. Кримського 1926 р. (згодом забороненого) до 1985 р. не було видано жодного термінологічного словника в галузі права. Виданий у 1985 р. Російсько-український словник юридичної термінології в дусі настанов політики русифікації уніфікував українські терміни з відповідними російськими, максимально наближаючи їх за граматичною структурою. У словнику виявлено велику кількість скалькованих із російської мови термінів: на рівні орфоепічних змін (вилучення літери *г*, заміна буквосполучення *ія* на *іа* тощо), зміни граматичного роду, суфіксів, префіксів, калькування всієї структури терміна.

1. Масенко Л. Мова і суспільство: Постколоніальний вимір. - К.: КМ Академія, 2004.
2. Радченко О. Мовна норма і варіантність в українській науковій термінології: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. - Х., 2000.
3. Російсько-український словник правничої мови / За ред. А. Кримського. - К.: ВУАН, 1926.
4. Русско-украинский словарь юридической терминологии // Под общей ред. Б. М. Бабия. - К.: Наук. думка, 1985.
5. Українська мова у XX сторіччі: історія лінгвоциду / Упоряд. Л. Масенко та ін. - К.: КМ Академія, 2005.
6. Фарион І. Правопис - корсет мови? Український правопис як культурно-політичний вибір. - Л.: Свічадо, 2004.
7. Хрестоматія з історії держави і права України. - К.: Юрінком Інтер, 2003.
8. Чулінда Л. Українська правнича термінологія. Навч. посіб. - К.: Магістр XXI сторіччя, 2005.
9. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900-1941): стан і статус. - Чернівці: Рута, 1998.
10. Handbook of Terminology Management. - Vol. 1. Basic Aspects of Terminology Management / Ed. by E. Wright, G. Budin. - Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1997.

N. Trach

THE UKRAINIAN LEGAL TERMINOLOGY OF THE RUSSIFICATION PERIOD (30-80-TIES OF XXTH CENTURY)

The article highlights processes that have taken place in the sphere of legal terminology in 1930-80-ties of the XXth century. This phase is known in the history of the Ukrainian literary language as a Russification period. The main documents related to the russification of Ukrainian legal terminology have been analysed. The mechanisms of russification have been highlighted in detail on the material of comparative legal dictionary analysis.